

Кўкон осмони узра кўтарилган кора куюн кўланкаси ўн саккизинчи йилнинг бахоридаёк қадим Бухоро миноралари устига етиб келди. Ўша йилнинг бахорида кўтарилган қонли ойболта йигирманчи йилнинг ёзини охирлатиб кундага тушди. Ойболта кундага тушгунича Бухородаги ички ҳолат бўрон арафасидаги нотабий осойишталикни эслатарди. Амир томонидан бошқарилаётган кема икки бор қалқди. Биринчи қалқиш «Ёш бухороликлар» гуруҳи томонидан 1917 йилнинг 7 апрелида амир арки ёнида уюштирилган тинч намойиш ва амирга юборилган талабномаларда ақс этди. Воқеаларнинг ривожини «Колесов юриши», қуролли инқилобчиларнинг мағлубиятга учраши ва амирнинг тараккийпарвар жаҳидлардан ўч олиши билан яқунланди. Иккинчи бор қалққанида эса қизил кўшин тўғғони кемани гарк этишга муваффақ бўлди. Шу даврда Бухоро аҳолисининг асосий қисми майда дехқон хўжалигида дехқончилик билан шугулланарди. 1917 йилда 669.640 минг десятиналик сугориладиган ерга эга бўлиб, унинг асосий қисмига пахта экиларди.

Когондан Амударё қирғоқларига ястаниб ётган бесарҳад чўлларию осмонўпар тоғу яйловларидан ҳар йили 800 милён атрофида қорақўл тери олинар ва етиштирилган хом ашёсининг 88 фоизини Русияга чиқарарди. Амир фуқароларининг умумий сони эса 2 милёнга яқинлашиб қолганди.

Халқ орасида жиддий нуфузга эга бўлган «Ёш бухороликлар» гуруҳи шундайин нозик бир даврда тарих саҳнасига чиқдики, хаттоки амир ҳам улар билан ҳисоб-китоб қилишга мажбур бўлиб қолди. Чунки сиёсий ҳолат ва тарихий зарурият шуни такозо қиларди. Бу гуруҳнинг жонқуярлари қосибу хунармандлар ва хатто амир сарбозлари орасида ҳам топиларди. Шу сабабли бошқа жамоалардан халқ орасида таъсир доираси ва кўламининг кенглиги билан ажралиб турсада, гоёси халқнинг қуйи ва ўрта табақа вакиллари онгига сингиб улгурмаганди. Фақатгина, бир ховуч демократик қайфиятдаги мусулмонлар ва эндигина тетапоё бўлаётган миллатпарвар маҳаллий буржуйлар томонидан қизгин кўллаб-қувватланарди, ҳолос.

«Ёш бухороликлар» феврал ўзгаришигада мамлакат ҳаётининг ҳамма жаҳҳаси тараккиётига тўсик бўлиб турган эскича феодал ишлаб чиқариш муносабатларини синдириш, ўрта асрчилик истибдодини йўқ қилиш, уни замонавий илғор буржуа демократик тизими билан алмаштириш тарафдори бўлиб чиқдилар ва ўзларини дастлаб жаҳидлар оқимининг вакиллари деб ҳисобладилар. Ўнг қанот вакиллари билан А. Муҳиддинов «Биринчи намойишгача (яъни феврал инқилобига) бўлган даврдаги бизнинг мақсадимиз конституцион монархия ўрнатиб, амир Олимхонни Файзулла Хўжаев

билан алмаштиришдан иборат эди» деб ёзади. Уларга бу ишда афгон элчиси Гулом Набихон ёрдам беражаги ва кўмак эвазига у бош вазир лавозимига кўтарилиши лозим эди.

Инкилоб арафасида Бухорои шарифда 12 та муфтий унвонига эга бўлган уламо бўлиб, уларнинг энг забардасти хисобланмиш Махмудхўжа Бехбудий ва Мулло Икром амир хамда амир тизимини танкид қилиб макола ва рисоалар битганди. Айни вақтда улар халқ орасида Бухоро жади́дчилигининг отаси деган юксак номга хам сазовор бўлишганди. Улардаин тараккийпарвар кучларга қарши, эскилик ва бидъат тарафдори ва ўзларини «қадимийлар» деб аталадиган гуруҳга Мулло Абдураззоқ бошчилик қиларди. Ўз навбатида тараккийпарвар жади́длар хам маълум сабабларга кўра ўнг ва сул канотга ажралиб кетганди. Анчайин шиддаткор ва инкилобий гуруҳ бўлмиш сўл канотга маърифатпарвар шоир ва ёзувчи Абдурауф Фитрат ва Файзулла Хўжаев бош бўлган бўлса, бир-мунча юмшокрок, амир билан келишувчанлик, уни ислохотларга ундовчи сиёсат олиб борувчи, қон тўкилишини кечиримсиз гуноҳ деб билган ўнг жади́дларга Абдувоҳид Бурхонов, Мухиддин Мансуров ва Садриддин Айний бошчилик қилардилар.

Русиядаги феврал инкилобининг хароратли нафаси империянинг чекка бир ўлкаси, ярим мустамлака (феврал ўзгаришидан кейин Бухоро ўзини мустақил давлат деб эълон қилганди) Бухоро музофотига хам ўз таъсирини кўрсатди. Вазият тақозосига кўра Керенскийнинг Вақтли ҳукумати амирлик бошқарувида хам демократик ўзгаришлар қиритишни тақлиф этади. Бу ишларга Миллер бош-қош бўлади. «Ёш бухороликлар» хам «махсус кенгаш» қақриб, муваққат ҳукумат амирга давлат бошқарувида демократик ўзгариш қиритиш ҳақида таъйик ўтқазишни сўраб А. Фитрат ва Усмонхўжаевни вақил этиб юборади, Вақиллар Ўренбургдан қайтишга мажбур бўлади, чунки Миллер сирли топшириклар олиб Бухорога етиб келади ва жади́длар билан музокара олиб боради. Амирга бир томондан салтанат бошқарувида жади́длар жиддий ўзгартиш қиритишни талаб қилса, иккинчи томондан қадимийлар, хурофотчилар билан биргаликда қонсираётган Урганжий бошчилик қилувчи гуруҳлар қатогонни қучайтиришни талаб қиларди. Қай йўсинда бўлмасин амир жади́дларга ён беришга мажбур бўлади ва 1917 йилнинг мартада хуррият манифестини (фармонни) эълон этади.

БУХОРО АМИРИНИНГ ФАРМОНИ

Улки исми раҳмондир.

Фуқароларимизнинг ҳамиша манфаатларини ва бахт-саодатларини кўзлаб, биз ҳукумат идораларимизнинг ҳаммасини мумкин қадар қенг равишда яхшилашга, уларнинг барча суистимолларини ва нотўғрилиқларини халқнинг истагига биноан сайлов асосида йўқотишга қарор қилдик. Барча яхшиланишларнинг ва фойдали ўзгаришларни барча фуқароларимизга эслатиб, биз уларни Бухоро халқи учун фойдали тараккиёт ва илм нури билан Бухорони ёритиш тўғрисида ўз зиммамизга олган қатъий қароримизни адо этишда ёрдам беришга қақирамиз.

Авалло биз қозихоналарни хамда хирож (ердан олинадиган солиқ), закот (пул, қорва

моллари ва харакатдаги молу мулкдан олинадиган солик) ва бошка солиқларни ундиришни бузилмас адолат асосига курамиз, мамлакатда саноат ҳамда савдони, хусусан, кудратли Русия билан ривожлантиришга алоҳида эътибор берамиз. Жами амалдорлар, маъмурий хизматчилар назорат остига олиниб, уларга маош тайинланиб кўйилади ва хизмат ишларини бажарганликлари учун уларнинг хар қандай ҳақ олишлари ман этилади. Сўнгра биз мамлакат шариат амрига мувофиқ равишда фойдали илм ва фанларни ривожлантириш ва рағбатлантириш учун ҳамма чораларни кўрамиз.

Пойтахтимизда истикомат килиб турган фуқароларимизнинг сихат-саломатликлари, бахт-саодатларини кўзлаб биз аҳолига халқ ҳукуматига лойиқ кишилардан шўро сайлаб кўйиш ҳуқуқини беришга қарор қилдик. Шу кишилар мамлакатимиз пойтахтини соғломлаштириш ва обод қилиш тараддудини кўргайлар.

Шунингдек, бундан буён давлат хазинасини таъсис этиш, келадиган даромадларни ва давлат эҳтиёжларига сарфланадиган харажатларни аниқ ҳисоблаб ҳонлигимизнинг сармоясини белгилаб кўйиш зарур деб ҳисоблаймиз.

Бухоро давлатининг бахт-саодатини кўзлаб келадиган барча ишларимиздан ва берадиган фармойишларимиздан фуқароларимизнинг ҳаммаси аниқ ва ўз вақтида хабардор бўлиб туришлари лозим деб ҳисоблаб, пойтахтимиз Бухорода босмаҳона барпо қилишни лозим топдик. Унинг биринчи вазифаси зарурат тугила бориши билан алоҳида хабарларни ҳаммининг фойдаланиши учун ва бухороликларнинг фойдали маълумотлар олиши учун нашр қилиб туришдан иборат бўлади.

Халқимизнинг бахт-саодати учун Бухоро ҳонлигида ўз-ўзини бошқаришга эҳтиёж борлиги аниқланиши билан уни янада ривожлантира бориш тадориқини кўрамиз. Шу тантанали воқеани нишонлаб, бизнинг буюк хомиймиз Русия билан маҳкам бирлашиб халқнинг розилиги ва маъқуллаши билан турмадагиларни қамқадан бўшатишни буюрамиз.

Жума, жумодис-сонийнинг

(1917 йилнинг 7 апрели) 1335 хижрий йили, 28 куни.

Бухорои шариф. Бухоро амири Сайид Олимхоннинг катта муҳри».

Фармони олий эълон қилиниши билан амир Бухоросида одат тусига кириб қолган фармонни қутлаш маросими бўлиб ўтади. Мазкур маросимда Файзулла Хўжаев ҳам амир саройида масъул амал эгаси бўлган амакиси Латиф Хўжаев туфайли иштирок қилишга муваффақ бўлади.

Амирнинг хуррият манифести жамиятлар, сиёсий гуруҳларнинг ўртасида қизгин муҳокама қилинди, сиёсий тортишувларга ҳам сабаб бўлди. А. Фитрат ва Файзулла Хўжаев бошлиқ сўл гуруҳдагилар шаҳарда кўп минг кишилик намойиш ўтказиб, халққа ҳақ-ҳуқуқини танитиб, сиёсий онгини оширишни илғари сурса, Абдувоҳид Бурхонов, Рифъат Мусо Сайиджонов ва Садриддин Айний бошлиқ эски жаҳидлар қонли ларзаларга йўл қўймай ислохотни аста-секин, босқичма-босқич тарзда амалга ошириш тарафдори бўлдилар.

Ўша куни Фитрат ва Ф. Хўжаевлар бошчилигида намойиш ўтказилди. Бу тўғрида Ф.

Хўжаев куйидагиларни ёзади: «Эрталаб «Ширкати баракат» магазини олдига келганимда фаол ходимларнинг 150 га яқини келган экан. Юриш эрталаб 8—9 ларда бошланди. Амирнинг фармонида майда миллатлар, эронийлар, яхудийлар, лезгинлар тенг ҳуқуқлиликл олган бўлса ҳам намойишга катнашдилар (улар камситилиб белига белбоғ ўрнига аркон боғлаб юришга мажбур этиларди. Ш. Д.) ...Намойиш бошланганида 1000 га яқин киши катнашаётганди, лекин йўл-йўлакай намойишчиларга тўда-тўда одамлар кўшилаверди ва тез орада намойишчиларнинг сони 5—7 минг кишига етди. Намойишчилар кўтарган кизил байроқларга ўзбек ва яхудий тилларида «Яшасун хуррият», конституция, матбуот эркинлиги ва мустақил мактаб, хатто «Яшасун халоскор амир» деган шиорга ҳам кўзим тушди.

...Намойишчилар чит растаси орқали Бозор кўчасидан ўтиб Говкушонга етдилар, намойишчилар сони кўпайгандан-кўпайиб бораверди ва Хиёбон томон йўл олди. Хиёбоннинг ўзида эронийларнинг вакиллари гуллар кўтариб намойишчиларни кўлладилар ва Хиёбонда катта митинг ўтказди. Сўнгра намойишчилар оқими Регистон томон йўл олди. Регистонда муллалар томонидан ташкил этилган ва жуда хаяжонланган 7-8 минг кишиликл оломон йигилган экан, уларга амирнинг сарбозлари ҳам хайрихоҳ бўлиб турганди. Тўқнашувнинг олдини олиш ниятида намойиш фаолларидан Абдувоҳид хаммани уй-уйига тарқалиши тўғрисидаги хабарни эълон қилди.

Амир сарбозлари ўша куниёқ 30 га яқин намойишчини тутиб каттик жазолади. Улар орасида С. Айний, Мирза Насрулло, Мирза Соҳиббой ва бошқалар бор эди. Амир хибсга олинганларни Осиёнинг эски одати бўйича калтаклаш тўғрисида буйруқ беради. Мирбобо ва Айнийга 75 дарра, Мирза Насруллога эса 150 дарра урилади.

Намойишчиларнинг фаоллари Когонга қочиб жон саклайдилар.

«Ёш бухороликлар» амир билан Русия ваколатхонаси орқали музокаралар олиб боришга киришдилар.

Илк қуртаги 1913 йили ташкил топган мазкур сиёсий гуруҳ 1917 йилга келиб сиёсий партия сифатида шаклланди. Абдурауф Фитрат бу партиянинг сарқотиби вазифасини бажарарди. «Ёш бухороликлар» етук сиёсий партияга айланмасданок, пухта дастурга эга бўлмасданок сиёсий жанг майдонига кирганди. Шунинг учун тинч намойиш оммавий киргин билан яқунланди, жипсликка анча путур етди, дин мутаассибларининг қаршилиги туфайли халқдан анча йироқлашиб қолди. Шу боис партия сарқотиби А. Фитратга 1918 йилнинг январ ойида «Ёш бухороликлар» партияси дастури лойиҳасини ишлаб чиқиш топширилади. Дастурга миллий буржуазия раванқини қарор топтирган «Ёш турклар» партиясининг дастуридаги гоёлар асос қилиб олинади. Чунки Туркия ва Туркистон тараккиётининг ҳамма жабхалари деярлик баробар даражада эди. Марказий Қўмита топширигига кўра Фитрат ёзган ислохот лойиҳасида Бухорода ҳуқуқ асосида қурилган давлатчилиқни жорий этиш, ўрта асрчилиқдан қолган Шарқ истибдодини оврўпача маърифатли монархия билан алмаштириш ҳамда меҳнатқашлар оммаси-нинг фаровонлиги ва маданиятлиқини ошириш негизида Бухорони иқтисодий, сиёсий ва харбий жихатдан мустақамлаш гоёлари илгари сурилади. Бу гоёлар «Ёш турклар»нинг «Иттиход ва тараккиёт» фирқаси дастурида ақс этганди.

Иши ўнгидан келавермаган «Ёш бухороликлар»нинг сўл қанот вакиллари энди очикчасига қизил кўшин ёрдамига ишониб қуролли ҳужумга тайёрлана бошлади.

Жадидлар харакатининг иккинчи гуруҳи 1917 йилнинг апрелидаёқ «Шўройи Исломия» жамиятини тузганди. Бу гуруҳ Муҳиддин Мансуров, Абдурахмонхўжа, Убайдуллахўжа (Файзулла Хўжаевнинг амакиси) бошчилигида гайридинлар ёрдамига суйанмаслик,

айникса, кизил кўшинни Бухоро тупрогига киритмаслик тарафдори бўлиб чикдилар. А. Фитрат ва Ф. Хўжаевлар «Ёш бухороликлар»га бош бўлиб, Колесов билан курулли кўзголон уюштиришга келишиб олади. «Совет хокимияти ичидаги сўнги калъа» бўлган амирликни тугатишга «Ёш бухороликлар»дан кўра Колесов кўпрок шошиларди. Чунки Колесовнинг ўзи Асхободдан Тошкентга келаётганида йўлда «Ёш бухороликлар» делегациясини қабул қилиб, «кўзголонга тайёргарлик кўринглар», деб буйрук беради. Кўзголонга рахбарлик қилиш учун «Ёш бухороликлар» Инкилобий кўмита сайлайди, унга Ф. Хўжаев, А. Фитрат, Отахўжаев, Бурхонов, Агдаров, Пўлатов ва Фазлиддин махсумлар аъзо бўладилар.

Милодий йил ҳисоби бўйича 1918 йилнинг 16 мартда кун ярмидан окканда Ф. Колесов тўплар ва пулемётлар ортилган эшелон билан Янги Бухоро (Когон)га етиб келдилар. Ўша кунгек «Ёш бухороликлар» кўлига курул тутказди. Ва биргалашиб амирга талабнома кўяди, унда шартларга 24 соат ичида жавоб йўллаши ва сарбозларини курулсизлантириш талаблари кўйилган эди.

Бухоро амирига юборилган ултиматум матни куйидагича эди.

«БУХОРО АМИРИГА.

1. Ушбу билан бирга сизга «Ёш бухороликлар»нинг талабларини юбораётирмиз ва бу талабларни ҳеч бир ўзгартирмай 24 соат ичида қабул қилишингизни сўраймиз.
2. Сизнинг хузурингиздаги ҳукумат таркатиб юборилсин ва унинг ўрнига «Ёш бухороликлар»нинг Ижроия кўмитаси тайинлансин, бутун хокимият «Ёш бухороликлар» Ижроия кўмитасининг кўлида бўлажак. Янги ташкил қилинган ҳукумат мазкур Ижроия кўмита томонидан Сиз билан келишиб тайинланади.
3. Агар кон тўқилишини истамасангиз бу талабларни албатта қабул қиласиз. Агар қабул қилмасангиз тўқилган кон учун сиз жавобгар бўласиз. У холда нимаики ҳаракат қилиш бизнинг ихтиёримизда бўлади. Сизнинг жавобингиз бизнинг талабларимизга мувофиқ бўлиши лозим. Агар Сизнинг бирор жавобингиз бизнинг талабларимизга зид бўлиб чикса, талабларимиз қабул қилинмаган деб ҳисоблаймиз.

Туркистон Халк Комиссарлари Советининг Раиси , Федор Колесов.
«Ёш бухороликлар» Ижроия Кўмитасининг Раиси Файзулла Хўжаев»

Амир тоқатсиз инкилобчиларга ултиматум жавобини йўллайди, унда шахсан амирнинг ўзи кўйилган талабларга қарши эмас ва уларнинг амалга ошишидан хурсанд, лекин халк бу ўзгаришларни қабул қилишга тайёр бўлмаганлиги сабабли ултиматумда кўзда тутилган ҳамма талабларни дархол амалга оширинглар деб кистамасликни, аста-секин, босқичма-босқич бажаришга рози эканлигини билдирди.

Тоқатсиз курулли инкилоб-чилар Эски Бухорога ҳужум бошлашидан олдин амирдан иккинчи мактубни олади. Мактубда амир ултиматум шартлари қабул қилинганлигини билдириб, куйидаги бир неча шартларни инкилобчилар олдида кўяди:

1. Юборилган Ултиматумнинг ҳам шартларига розиман, фақат кизил кўшин шахарга киритилмаслиги керак.

2. Шахарда «Ёш бухороликлар» намоиш ўтказмаслиги лозим.

3. Таклиф этилган талаблар хозирнинг ўзидаёқ амалга оширилмайди, балки имкони борича амалга оширилади.

Тошкенту Кўкон кўчаларини кизгалдок рангга бўяган кизил гвардиячилар амир шартларни бажармади деб ҳисоблайди ва эрта сахардаёқ Когон — Бухоро темир йўли бўйлаб биринчи бўлинмаси, Каттатош йўли бўйлаб иккинчи бўлинмаси «котиб колган ўрта асрчилик истибдодидаги феодал ислом мамлақати»да инкилобий ҳокимият ўрнатиш учун ўн саккизинчи йилнинг мартада кам сонли (200 атрофидаги) «Ёш бухороликлар»га суянган холда «Осиёнинг энг қора диний марказларидан» бири бўлган, «аксилинкилобчилар, ок гвардиячилар ва жаҳон империализмининг карвонсаройи» (В. Куйбишев) бўлиб қуролли инкилобчиларнинг гашига тегаётган мустақил Бухоро устига, қурол қучи билан инкилобни ёйиш ва чуқурлаштириш максатида қонли ҳужум уюштирди. Халқимиз бошига чексиз қулфатлар келтирган, милёнлар қалбини қуйдирган, ўн минглар жонини олган, йўқсилларча «байналмилал бурч» деган шиор илк бора ўша машъум қунлари янгради.

Умрида елкасига кетмондан бошқа қурол тутмаган «саводсиз, алданган қора авом халқ» (М. Фрунзе) паншаха, ўрок ва болта билан қуролланган холда миллат, эътиқод ва ватан ҳимоясига отланди.

Бу қонли воқеалар ва фожеаларнинг бевосита фаол иштирокчиси Файзулла Хўжаев қуйидагиларни ёзади: «...режада мўлжалланганидек ичдан туриб кўзголон бошлаш мумкин бўлмади. ...Қуролли кўзголон (аслида қонли агрессия) ичдан эмас, сиртдан бошланди. Кўзголон халқ кўзголови тарзида эмас, балки ўрис ва Бухоро кизилгвардиячиларининг кичикрок аралаш отрядлари томонидан Бухорога қилинган ҳужум тариқасида бошланди.

...Шундай вазиятда «Ёш бухороликлар»нинг режаларини аҳоли қўллаб-қувватлаш у ёқда турсин, балки аксинча, амир ҳукумати аҳолини «Ёш бухороликлар»га гиж-гижлашга, аҳоли орасида миллий ҳиссиётнинг ва диний мутаассибликнинг зўр тўлқинини кўзгашга, «Ёш бухороликлар» Ватанни ўрисларга сотаётган ҳоинлар, дини исломни таҳқирлаётган қишилар» деб кўрсатдилар» .

Биринчи тўқнашув Бухоро деворидан бир қақирим чамаси орқада, Фотхобод олдида рўй беради. Иккала томондан ҳам ўлганлар ва ярадор бўлганлар бирин-кетин жанг майдонида қолиб кетади.

Амир қон тўқилишининг олдини олиш максатида битим тузиш учун кизиллар томонга вақил юборади. Амир вақиллари Усмонбек қушбеги, Хожи Зақария ва Азимовлардан иборат эди. «Ёш бухороликлар» тарафидан А. Фитрат, Ф. Хўжаев, Фазлиддин маҳсум ва Колесов адъютантлари билан биргаликда музоқарага қиришади. Музоқара Ф. Колесовнинг ҳарбий вағонида ўтказилади. Вақиллар Колесовга амирнинг иккинчи фармони нусхасини беришади, унда қуйидаги фикрлар мужассамлаштирилган эди.

«Худо таоло номи билан халқимизга маълум қиламанки, миллат учун тенглик ва эркинликдан кўра улугрок бахт йўқ. Халқимизга ҳуқуқ ва эркинликлар берилмаса ва давлатни идора қилиш тартиби замон руҳига мувофиқ идора этилмаса, мамлақатимизда

халкнинг бахтли бўлишига ва унинг осуда ҳаёт кечирishiга эриша олмаслигимизни жуда яхши биламиз. Халкимизнинг шунчалик орқада қолганлигига ҳамда зулмат ва жаҳолатда турганлигига биринчи сабаб маъмурларимизнинг уюшқоксизлиги ва халкимизнинг қулликда қолганлиги эканлигини иқрор қиламиз.

Мана шу ҳолларни эътиборга олиб ҳамда халкимизнинг ва мамлакатимизнинг турмушини яхшилаш ниятида биз бундан ўн бир ой муқаддам бир фармон чиқарган эдик, лекин баъзи бир амалдорларнинг игвогарлиги сабабли мазкур фармон амалга оширилмай қолди. Бунинг натижасида Бухоро халқи катта жафолар тортди. Мамлакатимизнинг бахтли бўлиши бизнинг асосий вазифамиздир, шу боисдан ушбу иккинчи фармонни чиқариб бизнинг қароримиз қатъий эканлигини бутун халққа эълон қиламиз.

Халкимизнинг бахти учун мамлакатда ўтказадиган вазифаларимиз қуйидагилардан иборат бўлади:

1. Бутун халқимизга сўз эркинлиги, ҳунар-қасб билан шугулланиш эркинлиги, жамиятлар эркинлиги бериб, таловчиликни ва зулмни тамомила бекор қиламиз.
2. Мавжуд кенгашлар ўрнида Бухоронинг хур фикрли кишиларидан Ижроия қўмита таъсис қиламиз, барча ислохотларни шу қўмитанинг программаси ва қўр-сатмаси бўйича ўтказамиз.
3. Ҳозирги ҳукумат бошида турган кишилар эркинлик душманлари бўлиб, илгаригидек, фитналар қилиш тараддудини қўраётганлиги сабабли уларни четлаштирамиз ва уларнинг ўрнига Ижроия қўмита қўрсатиб берган кишиларни тайинлаймиз.
4. Мамлакатни адолат ва шарият асосида бошқаришни ташкил этамиз.
5. Тан жазоси беришни ва ўлим жазосини мавжуд қонун-қоидалардан чиқариб ташлаймиз.
6. Ҳозирги вақтда амалда бўлган, мамлакатни хароб қилаётган «амлок» солиқ системаси бекор қилинади ва бундан буён биз Ижроия қўмита қўрсатмасига биноан маъқул бўладиган солиқни тайинлаймиз.
7. Мамлакатга савдо ишлари учун зарар қелтираётган «аминона» солиқ системаси бекор қилинади. Мамлакат ишларини ислохот қилиш йўлидаги бизнинг бу қарорларимиз қатъий эканлигини бутун халқимиз яхши билиши лозим.

Ўн тўққизини жумодил аввал, 1336 сана хижрия, бамутобик иккинчи март, 1918 санаи милодия. Амир Сайид Олимхон муҳри».

«Ёш бухороликлар» қўшимча шартлар билан амирни яна ён беришга мажбур этади ва амир қўшинларининг тўла қуролсизлантирилишини талаб қилади. Амир бу талабларни истаган тақдирда ҳам бажаролмасди, бажаришга қучи ҳам етмасди. Чунки сарбозлар ва муллалар даргазаб бўлиб, бутун халқни қофирларга қарши оёққа турғизмоқда эди. Шундай бўлсада, «Ёш бухороликлар» ва қизил гвардиячиларнинг Уткин ва Абдурахмонов бошлиқ бир гуруҳ қарбийлари амир аскарларини қуролсизлантириш учун Бухорога қириб боради.

Қуролсизлантириш бошланиши биланок амир сарбозлари ўзларини гурури топталган

хисоблайди, чунки кайнок конли мусулмон гайридин кишиси ёнидан ярогини сугуриб олишига чидаб туролмайди ва курулсизлантириш тўс-тўполонга айланиб кетади. Буйсунмас сарбозлар кизил кўшин вакиллари банди этиб азоблаб ўлдирадилар. Амир 35 мингга якин кўшин йигиб, ибтидоий курулланган холда Колесов кўшинига хамла килади. Окибатда инкилобчиларнинг Тошкент билан алоқаси узилиб қолади ва орқага чекинади.

Термиз ва Керкидан харбий ёрдам ололмади, бухороликлар юз чакиримдан ортик масофадаги, яъни Карманадан Коракумгача, Фаробдан Каттакўргонгача бўлган темир йўл изларини бузиб ташлашади. Жанг харакатлари тўгрисида яна Файзулла Хўжаевдан эшитсак: «Бизда европача артиллерия бўлганлиги амир армиясига нисбатан бизнинг бирдан-бир афзаллигимиз эди, Биз мана шу афзалликлардан фойдаланиб Эски Бухорони тўпга тутишга, шу тарика амирнинг хужумини тўхтатишга, шунингдек, шахарга ваҳима солиб оломонга таъсир ўтказишга қарор қилдик.

Тўпга тутишни бошлаб юбордик, аммо бир неча соат давом этган тўпга тутиш ҳеч қандай натижа бермади. Кейин маълум бўлишича, биз отган тўп ўқларининг бирортаси ҳам шахарга тушмапти. Биз учун аянчли бўлган бу галати фактдан муллалар дарров фойдаланиб, кофир ва дахрийларнинг, «ёш бухороликлар»нинг тўпи «Бухорои шариф»ни вайрон қилишга Оллох таоло ва Мухаммад алайҳиссалом йўл қўймади, улар мусулмонларни ва амирни тўп ўқларидан саклаб қолдилар, деб ташвиқот юритдилар». Кизил кўшин беш кун давомида Тошкент томонга чекиниб борди ва Кизилтепага етганда Тошкентда Колузаев отряди билан ёрдамга етиб келади.

Шундай қилиб, беаёв конли тўқнашув бир зарб билан «мудрок уйкудаги қора ўлка»да социалистик жамият ўрнатмоқчи бўлган курулли инкилобчилар ва «Ёш бухороликлар» гуруҳи сўл канотининг тўла мағлубияти билан яқун топди. Бу инкилобчиларнинг Туркистондаги илк мағлубияти эди. Юқоридаги иқтибослардан кўриниб турибдики, бу конли юришни уюштиришда ўз халқини ўзгалар қўли билан озод этмоқчи бўлган «Ёш бухороликлар»нинг сўл канот ўнгдорлари Абдурауф Фитрат ва Файзулла Хўжаевлар алоҳида ташаббус кўрсатадилар.

Бу конли қисмат ва конли воқеалар тарихга «Колесов юриши» ёхуд «Колесов воқеаси» номи билан кирди.

Колесов воқеаларидан сўнг Бухоро халқи маҳаллий демократларга ҳам, оврўпалик худрсиз курулли инкилобчиларга ҳам ишонмай қўйди. Мамлакатда эса конли зулм авж олди. Зулмининг тиги биринчи навбатда тараккийпарвар зиёлиларга қаратилди, қимдақим, жадидчиликда шубҳаланса ёхуд уларга хайрихоҳ бўлса, у қайси ижтимоий табақа вакили бўлишидан қатъи назар қирринга, ҳар қандайин хур фикр — қатогонга гирифтор этилди. Натижада уч кун ичида 5 мингга яқин киши хибсга олинди 500 дан ортик киши турмага ташланди. Регистон майдонида 63 киши Ватан хоини сифатида халқ олдида осиб ўлдирилди. Конли тўқнашувнинг яқуни эса мағлуб голибни ўзаро тенг бўлмаган шартномага имзо чектириши билан тугалланди.

Келинг, яхшиси, Кизилтепа шартномасининг бандлари билан танишиб чиқайлик. Битим 1918 йилнинг 25 мартда Кизилтепада имзоланади, шу сабабли тарихга «Кизилтепа битими» номи билан муҳрланди.

«Русия томонидан отряд комиссари В. Я. Шмидт, Харбий Коллегия аъзоларидан Г. А. Колузаев, С. М. Степанов ва В. М. Копилов, Туркистон ўлкаси темир йўл комиссари А. Ф. Салькин, подшо салтанатининг собиқ элчиси П. П. Введенский ва Мирбадаловлар қатнашдилар.

Бухоро амирлиги номидан амирнинг бош закотчиси Мирза Салим парвоначи, Бийхўжа, Абдурауф Карвонбоши, Азиммирбобо Мирохур ва амирнинг бошка аёнлари иштирок килдилар.

Келишув йигинига В. Я. Шмидт раислик, А. Ф. Салькин котиблик, П. П. Введенский тилмочлик килди.

1. Бухоро амирлиги фукараларини биргаликда курулсизлантириш, биринчи бандга куйидаги ўзгартиришлар кўшиб кўйилди. «Чўлда жойлашган Бухоро фукараларидаги курулларни чорвани кўриклаш учун колдириш, улардаги винтовкаларнинг ярмини пилта милтикка алмаштириш».
2. Сўнги рўй берган воқеалар-га кадар маежуд бўлган, мунтазам армияни колдириш. Бу банд тубандаги ўзгартиришлар билан кабул килинди. «Армиянинг микдори 12 минг навкар, 12 та тўманбошидан иборат бўлсин ва хамма мис куруллар (эски мис замбараклар) амирлик ихтиёрида колдирилсин. Янги замбараклар, пулемётлар билан бирга Туркистон ҳукумати ихтиёрига берилсин».
3. Бухоро амирлигидан паноҳ топган ўрис аксилинкилобчи зо-битларини Шўроларга тутиб бериш.
4. Бухоро ҳукумати темир йўлларни, харбий харакатлар туфайли вайрон бўлган давлат муассасаларини, тинч аҳолининг кўрган зарарларини тиклаш ва Туркистон ХКС ихтиёрига 100 вагон нон (бугдой), биринчи навбатда Тошкентга 20 вагон нон юборишни зиммасига олди.
5. Амирлик худудидаги темир йўл, почта, телеграф ва уларда ишлаётган оврўпалик хизматчиларнинг хавфсизлигини таъминлаш;
6. Иккала томон хам бандиларни шартсиз алмаштириш;
7. Ўрта Осиё темир йўлининг Бухоро худудидан ўтган қисмида Шўро харбийларининг тўсиксиз харакатини таъминлашга кафолат бериш;
8. Амир хузурида Шўро комиссари бўлишлигини шартсиз тан олиш. Туркистон Халк Комиссарлари Советининг Раиси Фёдор Колесов. Вақтинчалик Туркистон Ташки ишлар ХК вазифасини бажарувчи Х. Э. Кримов. Ва иш бошқарувчи Цётренко имзо чекдилар». Ўз-ўзидан кўриниб турибдики, дўст тутинмокчи бўлган гурухлар бундай битимни таклиф хам килмайди, имзо хам чекмайдилар. Иккала томоннинг хам максоди битта, вақтдан ютиш, бўлгуси хал килувчи жангга пухтарок тайёрланиш эди. Замонавий харб илмидан хабардор амир (у Петербург харбий кадрлар корпусини битирган ва подшо армиясининг генерал майори унвонини олган эди). 13 минг ибтидоий курулланган сарбозлари билан 70 минг атрофидаги жангу жадал кўрган, «кахрамонлик» кўрсатишда Искобелов аскарларидан хам колишмайдиган, замонавий ярогли улкан армияга бас кела олмаслиги, кизил кўшиннинг зарурат тугилса марказдан яна истаганча мадад кучи олиши мумкинлигини яхши биларди. Шунинг учун бўлса керак, амир янги тўқнашувнинг олдини олиш учун Самарканд ва Тошкентда Бухоро элчихоналарини очди, Московга 1920 йилнинг 8 июнида РСФСР ташки ишлар халк комиссари Г. Чечерин хузурига тинчлик делегациясини юборади ва икки давлат ярим асрдан зиёд дўстона яшаётганини таъкидлаб, иктисодий, сиёсий, зарурат тугилса, бир-бирига харбий ёрдам беришга чакиради ва Москвада Бухоро давлатининг элчихонасини очишни сўраб, унга Мирза Мухди Хўжабоевни элчи этиб тайинлаганини билдиради. Лекин амирнинг харакатлари зое кетди. Икки ярим йиллик танаффусдан сўнг курулли инкилобчилар Туркфронт кўмондони Михаил Фрунзе буйругига мувофик, ўта жиддий тайёргарликдан сўнг 29 август куни Эски Бухоро калъасига хужум бошлади. «Охирги

хужум бошланди, — деб ёзади Г. Омелюстий ўзининг «Бухоро калъаси остида» деб комланган хотираномасида. (Макола Бухоро ва Хоразм инкилобининг 10 йиллиги муносабати билан маколалар тўплами сифатида чоп этилган).— Душманга озми-кўпми зарар бериши мумкин бўлган нарсаларнинг ҳаммаси жангга солинди. ...Якин келтириб кўйилган тўплар Карши дарвозасининг арчадан ясалган табакаларини ниҳоят ёриб ўтди. ...Кўча жанги бошланди. Устиларига ҳамма томондан ўк ёғдириб турилган, кўл гранаталари иргитилаётган, хатто томлардан, деразалардан кайнок сув куйилиб турган вақтда ҳам Бухоронинг инкилобий отрядлари, кизил гвардиячилар, кизил аскарлар гурухлари шахар ёнгинлари орасидан ёриб ўтиб, олга боравердилар. Кингир-кийшик тор кўчалар, калин пахса деворлар хар бир кадамда тўскинлик тугдирмоқда эди. Хар бир уй, хар бир махалла жанг билан кўлга киритилди. Чунки даргазаб оломон «оллох-оллох» деб бакириб, бизнинг тўхтовсиз отилиб турган пулемётларимиз томон келаверардилар».

Арк олди ва атрофи ловуллаб ёнмоқда эди. Инглиз жосуси майор Блейкернинг хотираномасидан эса «... броневиклар оломон тўла кўча бўйлаб кон кечарди» деган сўзларни ўқиш мумкин. Худди шунга ўхшаш жанг лавхаларини Верешагин, Кауфман, Искобелов, Терентев китобларида ҳам учратса бўлади.

Шониёз Дониёров